

Διαχείριση και Ανάδειξη
Χώρων και Μνημείων

Διαχείριση και Ανάδειξη Χώρων και Μνημείων

Management and Presentation of Sites & Monuments

DIADRASIS SYNERGIES
open space for intellectual interaction

Μνήμη, ταυτότητα και τοπικές κοινωνίες. Ο ρόλος της αρχαιολογικής εθνογραφίας στη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς

Memory, identity and local communities. The role of archaeological ethnography in the management of cultural heritage

Στέλιος Λεκάκης

ΕΠΙΣΚΕΠΤΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΗΣ, NEWCASTLE UNIVERSITY

stelios.lekakis@ncl.ac.uk

Νότα Πάντζου

ΕΠΙΚΟΥΡΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΑΤΡΩΝ

npantzou@upatras.gr

Περίληψη

Στόχος του παρόντος κειμένου είναι να καταδειχθεί ο καθοριστικός ρόλος που μπορούν να έχουν οι αρχαιολογικές και ιστορικές έρευνες, αλλά και συναφείς δράσεις προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς στην ενίσχυση της συλλογικής μνήμης και της τοπικής ταυτότητας.

Μέσα από τα παραδείγματα του αρχαιολογικού χώρου του Λύκαιου Ορους στην Αρκαδία και των μνημείων παραδοσιακής διαχείρισης νερού της Αμοργού θα εξεταστεί το πως τα παραπάνω αιτούμενα -σε συνδυασμό με τη μελέτη της τοπικής ιστορίας, τη διεξαγωγή εθνογραφικής έρευνας και την ευαισθητοποίηση των σχετιζόμενων κοινοτήτων μέσω ενεργειών ενημέρωσης, κινητοποίησης και εμπλοκής- δύνανται να δημιουργήσουν προϋποθέσεις για τη βιωσιμότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς και για τοπική ανάπτυξη.

Abstract

In this paper we explore the significant role that historical and archaeological research and relevant heritage protection activities could play in the invigoration of collective memory and the strengthening of local identity. Having in mind the case studies of the archaeological site on Mount Lykaion and Amorgos' water heritage, we shall investigate the impact of communication, mobilization and participatory activities on attitudes and their contribution towards heritage sustainability and local development.

Αν και πολύς λόγος γίνεται τελευταία για την αναγκαιότητα ανάγνωσης του συγχρονικού και διαχρονικού περικειμένου μιας κοινότητας και επιμελημένης εμπλοκής των ειδικών κατά τη διάρκεια έργων πολιτισμού, η βιβλιογραφία έχει να επιδείξει ελάχιστα δείγματα από σχετικές μελέτες περίπτωσης στο ελληνικό πλαίσιο (βλ. Alexopoulos & Fouseki 2013; Lekakis 2008; Sakellariadi 2013).

Σε αυτό το κείμενο¹ εξετάζουμε τον καθοριστικό ρόλο που μπορούν να έχουν αρχαιολογικές και ιστορικές έρευνες αλλά και συναφείς δράσεις προστασίας και ανάδειξης της πολιτιστικής κληρονομιάς στην καταγραφή, ενεργοποίηση και ενίσχυση της συλλογικής μνήμης και την ισχυροποίηση της τοπικής ταυτότητας.

Μέσα από τα παραδείγματα του αρχαιολογικού χώρου του Λύκαιου Όρους στην Αρκαδία και των μνημείων παραδοσιακής διαχείρισης νερού της Αμοργού στις Κυκλάδες θα εξεταστεί το πώς τα παραπάνω αιτούμενα -σε συνδυασμό με τη μελέτη της τοπικής ιστορίας, τη διεξαγωγή εθνογραφικής έρευνας και την ευαισθητοποίηση των σχετιζόμενων κοινοτήτων μέσω ενεργειών ενημέρωσης, κινητοποίησης και εμπλοκής- δύνανται να δημιουργήσουν προϋποθέσεις για τη βιωσιμότητα της πολιτιστικής κληρονομιάς και για τοπική ανάπτυξη.

«Το ενδιαφέρον των αρχαιολόγων για τις τοπικές κοινωνίες έρχεται κατόπιν εορτής» Δ. Καμίζης (Kamizis κ.ά. 2010: 425)

Η σχέση των αρχαιολόγων με τις τοπικές κοινωνίες είναι συχνά προβληματική. Χαρακτηριστικό είναι το παραπάνω σχόλιο του δημάρχου Κρανιδίου Αργολίδας για τις δράσεις ευαισθητοποίησης του κοινού που σχεδιάστηκαν και εκπονήθηκαν από μέλη της ομάδας του αρχαιολογικού προγράμματος για το σπήλαιο Φράγχθι στην Αργολίδα. Η αρχαιολογική ομάδα διενήργησε ανασκαφές και έρευνα στη θέση για το διάστημα μεταξύ 1967-1976 (Van Andel & Sutton 1988). Ο ουσιαστικός διάλογος με την κοινότητα μέσω μίας έρευνας κοινού, πολιτιστικών εκδηλώσεων και εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων ξεκίνησε μόλις στις αρχές του 2000 (Kamizis κ.ά. 2010). Το καθυστερημένο ενδιαφέρον για τους κατοίκους της Κοιλιάδας Αργολίδας δικαιολογεί την -ομολογουμένως- αφοριστική

---

¹ Το παρόν κείμενο βασίστηκε σε ανακοίνωση που έγινε στο συνέδριο «πολιτιστική κληρονομιά και συλλογική μνήμη» στις 09.11.2012 στο Άργος Ορεστικό. Οι συγγραφείς ευχαριστούν για τη φιλοξενία τους διοργανωτές του συνεδρίου, Δ. Δαμάσκο και Δ. Πλάντζο.

ρήση του δημάρχου, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπάρχουν περιπτώσεις όπου η επικοινωνία μεταξύ αρχαιολόγων και κατοίκων απουσιάζει παντελώς.

Εξάλλου, η -τεκμηριωμένη από τον νόμο- αποκλειστική εποπτεία της διαχείρισης της αρχαιολογικής κληρονομιάς από το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ), η αποσπασματική ενημέρωση τόσο των τοπικών κοινωνιών όσο και του κοινού από μέρους του τελευταίου, σε συνδυασμό με το -τουλάχιστον μέχρι πρόσφατα- ενδιαφέρον των πολιτών για οικοδομική δραστηριότητα και τουριστική αξιοποίηση, έχουν καταστήσει την επικοινωνία δυσχερή ανάμεσα στους υπεύθυνους της διαχείρισης και στο μη ειδικό κοινό, που αντανακλάται και στην προστασία των πολιτιστικών πόρων (Λεκάκης 2016; Sakellariadi 2008; 2010; 2015; ΣΕΑ 2002; Strouliá & Sutton 2010).

Παρόλα αυτά, στην Ευρώπη τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες καταγράφεται μια εμφανής στροφή της αρχαιολογίας και της διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς προς περισσότερο κοινωνικούς στόχους. Εκκινώντας από πολιτική και κοινωνική βάση, αλλά και σε ένα πλαίσιο ευρύτερου αναστοχασμού της αρχαιολογικής επιστήμης (ποιος ασχολείται με τις αρχαιότητες, για ποιον αποδέκτη και με ποιον σκοπό), παρατηρείται μια συστηματικότερη ενασχόληση με «τα κοινά», δηλαδή τους αποδέκτες της πολιτιστικής κληρονομιάς (Carman & Sørensen 2009; Meskell 2005; Smith 2006). Άξονες αυτής της ενασχόλησης είναι η ηθικά και πολιτικά ορθή προσέγγιση -από τη μεριά των επαγγελματιών και ακαδημαϊκών της αρχαιολογίας και της διαχείρισης- των κοινοτήτων αλλά και συγκεκριμένες πρακτικές επιδιώξεις στο πεδίο, όπως η αναζήτηση συναίνεσης και συμμετοχής των πολιτών στον σχεδιασμό και την εφαρμογή έργων διαφύλαξης και ανάδειξης κινητών και ακίνητων μνημείων. Οι ενέργειες και οι δράσεις αυτές κατηγοριοποιούνται κάτω από το γενικό σχήμα με τίτλο “Public Archaeology”, δηλαδή της «Αρχαιολογίας για το κοινό», που έχει διαφορετικό περιεχόμενο και μεθοδολογία, ανάλογα με το πλαίσιο και τη χώρα εφαρμογής αλλά και ερευνητική διάσταση, ήδη από τη δεκαετία του 1970 (Matthew 2008; Merriman 2004; Moshenska 2017; Moshenska & Thornton 2008; Okamura & Matsuda 2001).

Σημαντικά στοιχεία αυτών των προγραμμάτων «Αρχαιολογίας για το κοινό» είναι η αμεσότητα και η συγχρονικότητά τους με την έρευνα στον πολιτιστικό πόρο (ανασκαφή, συντήρηση, έρευνα,

μελέτη ανάδειξης κλπ.) και η δημιουργική συνεργασία με τις ενδιαφερόμενες κοινότητες, τοπικές και απομακρυσμένες, ειδικές ή μη ειδικές (Andreasen κ.ά. 2017; Moshenska 2017; Νικονάνου κ.ά. 2008; Pantzou 2015). Για το άνοιγμα της αρχαιολογικής επιστήμης στο κοινό και τη δημιουργία συνεργειών με τις τοπικές κοινωνίες, η αρχαιολογική εθνογραφία παρέχει το απαιτούμενο μεθοδολογικό και συνάμα θεωρητικό πλαίσιο (Meskell 2005; 2007). Σε αυτά τα ζητήματα επικεντρωνόμαστε και εδώ μέσα από τη συζήτηση δύο μελετών περίπτωσης.

Η επιλογή των δύο παραδειγμάτων, που συνδέονται με διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές και ιστορικές περιόδους, δεν είναι τυχαία. Κάθε παράδειγμα έχει ιδιαίτερα περικειμενικά και αναπτυξιακά χαρακτηριστικά που το προσδιορίζουν. Και τα δύο, τόσο το Ιερό του Διός στην Αρκαδία όσο και τα δημόσια κτίσματα ύδρευσης της Αμοργού, αποτελούν περιπτώσεις όπου η συνέργεια της τοπικής κοινωνίας με τους ειδικούς, αρχαιολόγους και διαχειριστές πολιτιστικής κληρονομιάς, υπήρξε σε μεγάλο βαθμό γόνιμη και επιτυχημένη, δημιουργώντας νέες προοπτικές στην προστασία και την ανάδειξη των μνημείων.

Στο παρόν κείμενο θα δούμε, επιπλέον, πως οι αρχαιολόγοι και οι υπεύθυνοι διαχείρισης της πολιτιστικής κληρονομιάς μπορούν να λειτουργήσουν ως διαμεσολαβητές μεταξύ των κατοίκων και του παρελθόντος, αναδεικνύοντας τις πολλαπλές αξίες του πολιτιστικού αποθέματος μιας περιοχής. Αυτό επιτυγχάνεται μέσα από τη διατύπωση νέων ερμηνειών και θέτοντας στόχο την ενεργοποίηση των κατοίκων. Παράλληλα, θα διερευνηθεί και το πώς οι τοπικές κοινωνίες μπορούν να συμβάλλουν από τη μεριά τους με άμεσο ή έμμεσο τρόπο στην επιτυχία και βιωσιμότητα ενός ερευνητικού προγράμματος και στη διαφύλαξη των άυλων και υλικών καταλοίπων του παρελθόντος τους (Dicks 2000).

Λύκαιον Όρος: Από το απώτερο παρελθόν στο εγγύς μέλλον

Στην καρδιά της Πελοποννήσου, στη δεύτερη υψηλότερη κορυφή του Λύκαιου Όρους, βρίσκεται ένα σημαντικό ιερό της αρχαιότητας, το οποίο είναι αφιερωμένο στη λατρεία του Δία. Σε μικρή απόσταση από το τέμενος και το βωμό του Δία, σώζονται επίσης κατάλοιπα των εγκαταστάσεων που συνδέονταν με την τέλεση των αρχαίων Λυκαίων, γιορτών και αγώνων που διεξάγονταν προς τιμή του θεού. Η θέση ανασκάφηκε για πρώτη φορά από τον Κ. Κοντόπουλο στα τέλη του 19ου αιώνα. Ακολούθησε ο Κ. Κουρουνιώτης στις αρχές του 20ού, ο οποίος σε διάστημα τριών ανασκαφικών περιόδων καταπιάστηκε με τη συνέχιση της ανασκαφής του ιερού του Διός καθώς και τον εντοπισμό και την αποκάλυψη κινητών και ακίνητων μνημείων με οδηγό του τον Πausανία και τη συνεχή καθοδήγηση των ντόπιων (Pantzu & Lekakis υπό έκδ.). Από την έρευνα του Κ. Κουρουνιώτη μέχρι την εκ νέου διενέργεια συστηματικής έρευνας στον χώρο μεσολάβησε σχεδόν ένας αιώνας. Το Πανεπιστήμιο της Αριζόνα και το Πανεπιστήμιο της Πενσυλβάνια (Penn Museum) σε συνεργασία με την τότε Ε΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων Αρκαδίας και Λακωνίας ξεκίνησαν το 2004 το Πρόγραμμα Ανασκαφής και Έρευνας στο Λύκαιο Όρος (Romano & Voyatzis 2010).² Βασικός σκοπός του προγράμματος είναι να απαντηθούν καίρια ερωτήματα σχετικά με τις απαρχές της ελληνικής λατρείας και των αρχαίων αθλητικών αγώνων.

Από την αρχή, η σχέση των αρχαιολόγων του προγράμματος με την κοινότητα των Άνω Καρυών, του οικισμού με τη μεγαλύτερη εγγύτητα στον αρχαιολογικό χώρο, υπήρξε ιδιαίτερα στενή. Άλλωστε, χωρίς την έμπρακτη υποστήριξη και τη συνεχή ενθάρρυνση των μόνιμων κατοίκων και των μελών του πολιτιστικού συλλόγου Άνω Καρυωτών Αρκαδίας «Ο Λύκαιος Δίας», η διεξαγωγή του ανασκαφικού προγράμματος δεν θα ήταν εφικτή, όπως αναφέρουν εμφατικά οι αρχαιολόγοι David Gilman Romano και Mary Voyatzis (Romano & Voyatzis 2010; Pantzu & Lekakis υπό έκδ.). Η συγκρότηση ομάδας εργασίας για την προώθηση σχεδίου υλοποίησης πάρκου

---

² Το διεπιστημονικό αυτό πρόγραμμα αποτελεί συνεργασία του Πανεπιστημίου της Αριζόνα με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας (πρώην ΛΘ΄ Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων), και βρίσκεται υπό την αιγίδα της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα. Διευθύντρια του ανασκαφικού και ερευνητικού προγράμματος είναι η Δρ. Άννα Καραπαναγιώτου και συνδιευθυντές ο καθηγητής Δρ. David Gilman Romano και η καθηγήτρια Δρ. Mary Voyatzis. Η αρχαιολογική σκαπάνη έχει φέρει στο φως πλήθος πληροφοριών και ευρημάτων.

Εικ. 1.
Πραγματοποιήθηκε επιστημονική ημερίδα με θέμα «Προς μία αποτελεσματική προστασία και ανάδειξη των αξιών του πολιτιστικού και φυσικού περιβάλλοντος στα όρια των νομών Αρκαδίας, Ηλείας και Μεσσηνίας» στο Cotsen Hall της Αμερικανικής Σχολής Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα, Μάιος 2019. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Ν.Π.

πολιτιστικής κληρονομιάς στην περιοχή ήταν το επιστέγασμα αυτής της γόνιμης συνεργασίας, ύστερα από πρόσκληση της αρχαιολογικής ομάδας και με τη συμμετοχή και την υποστήριξη μελών των τοπικών κοινωνιών και της τοπικής αυτοδιοίκησης. Καθοριστικής σημασίας για την απόφαση δημιουργίας του πάρκου υπήρξε η αναγνώριση των πολλαπλών αξιών του αρχαιολογικού χώρου, αλλά κυρίως του φυσικού και πολιτιστικού τοπίου που τον περιβάλλει, και η επιθυμία εξασφάλισης απτών και μακροπρόθεσμων οφελών για τις τοπικές κοινότητες, και μετά την ολοκλήρωση του ανασκαφικού προγράμματος. Το «Παρράσιο Πάρκο πολιτιστικής κληρονομιάς»,³ θα εκτείνεται -μετά από τη θεσμοθέτησή του- σε τρεις νομούς (Αρκαδίας, Ηλείας και Μεσσηνίας). Υιοθετώντας το συμμετοχικό και συνεργατικό μοντέλο διαχείρισης των Αμερικανικών Περιοχών Εθνικής Κληρονομιάς (National Heritage Areas) (Barton 2016; Davison υπό έκδ.), οι συμμετέχοντες σε αυτήν την πρωτοβουλία αποσκοπούν στα εξής: το πάρκο να διαφυλάξει και να προβάλλει τόσο το φυσικό όσο και το πολιτιστικό, άυλο και υλικό, απόθεμα της περιοχής, να ενθαρρύνει τις τοπικές κοινωνίες να ζουν και να εργάζονται

³ Λεπτομέρειες στην ιστοσελίδα: <http://parrhasianheritagepark.org/en/> [Ανακτήθηκε στις 30 Οκτωβρίου 2019].

Εικ. 2. Δημόσια
συζήτηση στην
Αμπελιώνα,
Μεσσηνίας,
Ιούλιος 2016. Πηγή:
Προσωπικό Αρχείο
Ν.Π.

μέσα στο προστατευόμενο τοπίο, αλλά και να λειτουργήσει ως καταλύτης τοπικής ανάπτυξης μέσω ποικίλων οικοτουριστικών και πολιτιστικών προϊόντων και υπηρεσιών.

Για την υλοποίηση και ενίσχυση του σχεδίου πραγματοποιείται -από το 2010 σε ετήσια βάση- θερινό σχολείο στις Άνω Καρυές, Αρκαδίας. Αποστολή του θερινού σχολείου είναι να εκπαιδεύσει φοιτητές και νέους επιστήμονες από την Ελλάδα και την Αμερική στον σχεδιασμό και τη διαχείριση πάρκων Πολιτιστικής κληρονομιάς και να συμβάλλει ενεργά στην εκπλήρωση του οράματος και των σχεδίων της ερευνητικής ομάδας. Σε αυτό το προπαρασκευαστικό στάδιο -σε αναμονή της θεσμοθέτησης- οι ενέργειες των δύο ομάδων οργανώνονται γύρω από τρεις άξονες: α) διεπιστημονικές μελέτες του τοπίου και των υλικών και άυλων στοιχείων του, β) υλοποίηση πιλοτικών προγραμμάτων, γ) επικοινωνία και ευαισθητοποίηση του κοινού και των κατοίκων της περιοχής. Μέχρι σήμερα έχουν διοργανωθεί 8 δημόσιες συζητήσεις, 1 επιστημονική ημερίδα και 6 δράσεις για το κοινό (εικ. 1, 2). Επιπλέον, εκδίδεται ενημερωτικό δελτίο σε ετήσια βάση και έχουν σχεδιαστεί τέσσερα μονοπάτια ιδιαίτερης φυσικής ομορφιάς και πολιτιστικής αξίας, τρία εκ των οποίων έχουν χαραχτεί και διανοιχτεί (εικ. 3, 4).

Εικ. 3. Εγκαίνια του δεύτερου μονοπατιού «Άνω Καρυές-Ιππόδρομος», Ιούλιος 2012. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Ν.Π.

Παράλληλα με τις αρχαιολογικές έρευνες και τις ενέργειες για το σχεδιασμό του «Παρράσιου Πάρκου πολιτιστικής κληρονομιάς», και σε αναγνώριση της πολλαπλής σημασίας αυτών για την τοπική κοινωνία, στο διάστημα μεταξύ 2011 και 2016 πραγματοποιήθηκε εθνογραφική και αρχαιακή έρευνα, της οποίας τα αποτελέσματα βρίσκονται πλέον υπό δημοσίευση (Pantzou & Lekakis υπό εκδ.). Η αποστολή της εθνογραφικής ομάδας, που αποτελούνταν από τους δύο υπογράφοντες, ήταν διττή: Σε ένα πρώτο επίπεδο, δόθηκε έμφαση στη μελέτη και τη διερεύνηση της επιρροής που ασκούν οι αρχαιολόγοι στην πρόσληψη του παρελθόντος και των υλικών καταλοίπων του από τους ντόπιους κατοίκους, αλλά και στη μελέτη και τη διερεύνηση των προσδοκιών των τελευταίων αναφορικά με το μέλλον και τον ρόλο που οι αρχαιότητες και το πάρκο μπορούν να διαδραματίσουν στα τοπικά δρώμενα. Σε ένα δεύτερο επίπεδο, συγκεντρώθηκαν πληροφορίες για τη νεότερη και σύγχρονη ιστορία των οικισμών που σχετίζονται με το Λύκαιο Όρος, σε μία προσπάθεια ανασύστασης μιας βιογραφίας της περιοχής. Μεθοδολογικά εργαλεία σε αυτήν τη διαδικασία ήταν οι ημι-δομημένες και βιογραφικές συνεντεύξεις, ένα εκτενές ηλεκτρονικό ερωτηματολόγιο, οι ομαδικές συζητήσεις, η (συμμετοχική) παρατήρηση και η διοργάνωση

Εικ. 4. Εγκαίνια του
μονοπατιού της
Ρέας, Ιούλιος 2014.
Πηγή: Προσωπικό
Αρχείο Ν.Π.

δράσεων ευαισθητοποίησης των εμπλεκόμενων τοπικών κοινωνιών. Σκοπός της συγκέντρωσης πληροφοριών ήταν μια μορφή «πολυεστιακής εθνογραφίας» (Marcus 1998), μέσω διάφορων μέσων συλλογής δεδομένων και καναλιών πληροφορίας. Πέρα από την απομακρυσμένη έρευνα, η παρουσία της εθνογραφικής ομάδας στο πεδίο προσέφερε και έναν άμεσο δίαυλο επικοινωνίας μεταξύ αρχαιολόγων και κατοίκων, σε άμεσο χρόνο (εικ. 5).

Η εθνογραφική μελέτη επικεντρώθηκε σε 10 οικισμούς (Άνω Καρυές, Λυκόσουρα, Λύκαιο, Νέδα, Κωτύλιο, Καστανοχώρι, Αμπελιώνα, Κουρουνιού, Άγιος Σώστης, Ίσωμα Καρυών). Γεωγραφικά, τα χωριά αυτά βρίσκονται περιμετρικά του Λύκαιου Όρους, με τον οικισμό των Άνω Καρυών να βρίσκεται στην άτυπη είσοδο του αρχαιολογικού χώρου. Η έρευνα, αρχαιακά και στο πεδίο, επιβεβαίωσε τη στενή σχέση των κατοίκων με τις αρχαιότητες στην κορυφή του Λύκαιου Όρους και περίξ αυτής. Ιδιαίτερο βάρος δόθηκε στη συστηματική μελέτη των πολύπλοκων δεσμών -από κοινωνική, οικονομική και πολιτιστική σκοπιά- που συνδέουν τους κατοίκους με τα άυλα και υλικά στοιχεία του παρελθόντος. Ένα από τα βασικά συμπεράσματα της μελέτης είναι ότι οι τοπικές κοινωνίες του Λύκαιου Όρους είναι υπερήφανες για την πολιτιστική κληρονομιά της περιοχής και βλέπουν τις αρχαιότητες ως μια ευκαιρία για νέες ερμηνείες, για

Εικ. 5. Μεσολάβηση της εθνογραφικής ομάδας στην επικοινωνία του προγράμματος του Παρράσιου Πάρκου πολιτιστικής κληρονομιάς και των ανασκαφών στην περιοχή, μετά από τη λήξη της λειτουργίας στον Αϊ-Λια. Η γιορτή είναι μια ημέρα-σύμβολο για την κοινότητα των Άνω Καρυών. Το εκκλησάκι βρίσκεται δίπλα στον βωμό και το τέμενος του Λύκαιου Δία, Ιούλιος 2012. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Σ.Λ.

περιστασιακή εργασία και τόνωση της κοινωνικής και της κοινοτικής ζωής που έχουν ατροφήσει από καιρό, ιδιαίτερα μετά από την έναρξη λειτουργίας του λιγνιτικού εργοστασίου και τη μετακίνηση πολλών κατοίκων προς τη Μεγαλόπολη και σε άλλα αστικά κέντρα. Παρόλα αυτά, η τουριστική «αξιοποίηση» του πολιτιστικού αποθέματος δεν φαίνεται να αποτελεί τη μοναδική λύση, ενώ η δημιουργία τουριστικών υποδομών αντιμετωπίζεται με σκεπτικισμό. Επιπλέον, η έρευνα κατέδειξε τη σημαντική συμβολή «αόρατων» κοινοτήτων, όπως αυτής των βοσκών της περιοχής, που, αν και η δραστηριότητά τους κοντά στις αρχαιότητες εν μέρει διχάζει, θεωρείται συστατικό στοιχείο του πολιτιστικού τοπίου της περιοχής και άτυποι φύλακες των αφύλακτων μνημείων.⁴ Συστηματική είναι η παρουσία των τοπικών πολιτιστικών συλλόγων, οι οποίοι επιδεικνύουν πολύπλευρο πολιτιστικό έργο και, μέσα από τις δράσεις τους, καλλιεργούν την τοπική μνήμη και οργανώνουν ιδιοσυγκρασιακά (σε μια ιδιότυπη νοσταλγική και επιστημονική μείξη) μια «νέα μυθολογία» ως -το τρέχον πολιτιστικό αφήγημα της περιοχής-, χωρίς ωστόσο να στηρίζονται «κυριολεκτικά στον λαογραφισμό» (Πανόπουλος 2006: 101).

⁴ Εκκρεμεί η οριοθέτηση του αρχαιολογικού χώρου του Λύκαιου Όρους.

Η περίπτωση της κοινότητας των Άνω Καρυών είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα καθώς η διάθεση των μελών της για συνέργεια είναι αξιοσημείωτη. Σε αντίθεση με αυτό που συμβαίνει σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, οι κάτοικοι εδώ έχουν επιδείξει κάθε άλλο παρά απροθυμία συνεργασίας και δυσπιστία απέναντι στους αρχαιολόγους, αν και η συγκεκριμένη κοινότητα επηρεάζεται άμεσα από την πορεία της αρχαιολογικής έρευνας (για παράδειγμα, τις επικείμενες απαλλοτριώσεις γης). Φυσικά, σε μεγάλο βαθμό αυτό οφείλεται στην πρόθεση της αρχαιολογικής ομάδας να εμπλέξει τα ενδιαφερόμενα μέρη ενεργά από τις απαρχές του προγράμματος, αναγνωρίζοντας τη σημασία της αρχαιολογικής γνώσης ως κοινωνικού αγαθού (Νικονάνου κ.ά. 2008: 291) και την ίδια ως φιλοξενούμενη στον τόπο αυτόν. Το ενδιαφέρον και η προθυμία των κατοίκων μετουσιώνεται σε εθελοντική προσφορά για την ομαλή διεξαγωγή των ανασκαφικών ερευνών, σε ενεργή συμμετοχή στις δράσεις ευαισθητοποίησης του Προγράμματος Έρευνας και Ανασκαφής στο Λύκαιο Όρος και του θερινού σχολείου, σε άτυπη φύλαξη και προστασία της -χωρίς περίφραξη- θέσης, αλλά και στην πρόθεση μερικών κατοίκων να παραχωρήσουν ακόμη και εκτάσεις γης για τη διευκόλυνση της έρευνας. Χάρη άλλωστε σε αυτόν τον ενθουσιασμό ξεκίνησε και η αναβίωση των Λυκαίων Αγώνων που μετρά σχεδόν πενήντα χρόνια ύπαρξης, ενώ υπάρχουν σχέδια να φιλοξενηθεί σε νεόδμητο κτίριο στο κέντρο του οικισμού, το «Μουσείο Λυκαίων Αγώνων».

Από τη μελέτη διαπιστώθηκαν επίσης το ενισχυμένο αίσθημα ταυτότητας και η έντονη συλλογική συνείδηση της αξίας του πολιτιστικού αποθέματος του Λυκαίου Όρους, στο σύνολο των ερωτηθέντων. Η διαπίστωση αυτή μας βοηθά να κατανοήσουμε την καταρχήν θετική ανταπόκριση που δείχνουν οι τοπικές κοινότητες στην εδραίωση ενός θεσμικού πλαισίου προστασίας των ποικίλων αξιών και μνημείων της περιοχής που εκτείνεται γύρω από τον αρχαιολογικό χώρο. Η τοπική υπερηφάνεια ωστόσο δεν μπορεί να αντισταθμίσει το κενό που δημιουργήθηκε από την ερήμωση της περιοχής μετά από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης που αναφέρθηκε παραπάνω. Αυτή η ερήμωση είχε ως συνέπεια έθιμα και παραδόσεις που στο παρελθόν αποτελούσαν το συνδετικό κρίκο των κατοίκων των γειτονικών χωριών και κοινοτήτων της θέσης να μετατραπούν σταδιακά σε άνευρες μικρές συγκεντρώσεις, διαβρωμένες εξάλλου και από την ευρύτερη οικονομική ύφεση. Ενδιαφέρον παράδειγμα αποτελεί ο

Εικ. 6. Δημόσια συζήτηση στην Νέα Φιγαλεία, Λαογραφικό Μουσείο Νέας Φιγαλείας, Ιούλιος 2015. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Ν.Π.

άλλοτε κομβικός εορτασμός του Προφήτη Ηλία Άνω Καρυών. Οι ελπίδες αρκετών ντόπιων πολιτιστικών συλλόγων και της τοπικής αυτοδιοίκησης έχουν εναποτεθεί στη δημιουργία του «Παρράσιου Πάρκου πολιτιστικής κληρονομιάς» και σε άλλες πρωτοβουλίες ανάδειξης της περιοχής με βάση τον περιπατητικό τουρισμό και την αξιοποίηση των τοπικών πολιτιστικών πόρων (για παράδειγμα, η ίδρυση Παλαιοντολογικού Μουσείου στο Ίσωμα Καρυών; εικ. 6).

Τα εγχειρήματα αυτά έρχονται σε μια χρονική στιγμή που η ευημερία της ευρύτερης περιοχής απειλείται από το επικείμενο κλείσιμο του λιγνιτικού κέντρου Μεγαλόπολης και τη συνεχιζόμενη οικονομική κάμψη σε εθνικό επίπεδο. Βλέπουμε λοιπόν ότι, σε μια περίοδο που η έννοια της κοινότητας έχει μεταλλαχθεί, η αρχαιολογική δραστηριότητα, που αναπτύσσεται με γνώμονα τις ανάγκες των τοπικών κοινωνιών και «αξιοποιεί το πάθος, τον ενθουσιασμό και την ενεργητικότητα των ανθρώπων μέσα από την ανάπτυξη μιας διαλεκτικής προσέγγισης» (Νικονάνου κ.ά. 2008: 289), θα μπορούσε να συμβάλλει στην ενδυνάμωση της κοινωνικής συνοχής και να λειτουργήσει ως πλατφόρμα συζήτησης για την ανεύρεση βιώσιμων λύσεων «από κάτω προς τα πάνω», με σημείο αναφοράς τους τα κατάλοιπα του απώτερου αλλά και του πρόσφατου παρελθόντος.

Εικ. 7. Τα πηγάδια του Ασφοντυλίτη πριν και μετά από την αποκατάσταση, Απρίλιος-Αύγουστος 2009. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Σ.Λ.

Αμοργός: Μνημεία παραδοσιακής αρχιτεκτονικής σε μια μετανεοτερική κοινωνία

Το νησί της Αμοργού, αν και διαφορετικό από τη γη της Αρκαδίας, αποτελεί το δεύτερο τόπο διερεύνησης του σημαντικού ρόλου που δύνανται να έχουν εν γένει οι έρευνες για την πολιτιστική κληρονομιά στην τοπική κοινωνία και οικονομία, με την προϋπόθεση της συνειδητής, συγχρονικής και ενεργητικής εμπλοκής όλων των ενδιαφερομένων μερών σε αυτές.

Στην περίπτωση της Αμοργού, που κείται στις παρυφές της μαζικής θερινής τουριστικής δραστηριότητας των Κυκλάδων, διασώζονται -πέρα από υλικά κατάλοιπα διαφόρων φάσεων του παρελθόντος- αλώβητα τοπία και άυλες μαρτυρίες πολιτιστικού και γενικότερου κοινωνικού ενδιαφέροντος, που παραπέμπουν στη ζωή μιας μικρής νησιωτικής κοινότητας πριν από τον εκμοντερνισμό της. Σε αυτό το διαφορετικό περικείμενο, η ίδια ομάδα εργασίας, μαζί με τον αρχαιολόγο Δημήτρη Παπαδόπουλο, συμμετείχε στο πρόγραμμα «Διαδρομές νερού. Παραδοσιακή διαχείριση υδατικών πόρων και η βιώσιμη προοπτική της». Το συγκεκριμένο έργο προέβλεπε δράσεις αποκατάστασης παραδοσιακών κατασκευών διαχείρισης νερού σε ολόκληρη την Αμοργό (20 θέσεις) και κάποιες σχετικές δράσεις ευαισθητοποίησης (εκπαιδευτικά προγράμματα, ντοκιμαντέρ),⁵

⁵ Το έργο, σε συνέχεια καταγραφής 2.000 αγροτικών κτισμάτων και κατασκευών στο νησί, ήταν μια συνεργασία της Ελληνικής Εταιρείας Περιβάλλοντος και Πολιτισμού, του Ιδρύματος Α.Γ. Λεβέντη, της Νομαρχίας Κυκλάδων και του Δήμου Αμοργού, με προϋπολογισμό €141.750 και χρονοδιάγραμμα δέκα μηνών. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://ellet.gr/node/339> [Ανακτήθηκε

Εικ. 8. Στιγμιότυπα από την επιτόπια έρευνα στην Αμοργό, Ιούλιος-Αύγουστος 2009. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Ν.Π. & Σ.Λ.

αλλά όχι τη συστηματική καταγραφή και εξέταση της οργανικής σχέσης των κατοίκων με τις παραδοσιακές κατασκευές διαχείρισης υδατικών πόρων (εικ. 7).

Έτσι, μετά από πρόταση της ομάδας εργασίας και ενώ οι δράσεις αποκατάστασης ήταν ήδη σε εξέλιξη, προστέθηκε στο έργο μια επιπλέον πτυχή, με χαρακτηριστικά εθνογραφικής έρευνας (εικ. 8). Η έρευνα ακολούθησε τρία στάδια υλοποίησης που είχαν συγκεκριμένους στόχους: α) την αρχειακή και βιβλιογραφική έρευνα που περιλάμβανε την τεκμηρίωση σχετικά με την οικιστική εξέλιξη, τις χρήσεις γης, τα τοπωνύμια, την «οικονομία του νερού» και τις παραδοσιακές πρακτικές στην Αμοργό κυρίως κατά τον 19ο και 20ό αιώνα, β) την επιτόπια έρευνα με πληροφορητές σε οικισμούς και θέσεις ενδιαφέροντος στην Αμοργό και γ) την οργάνωση δημόσιων συνελεύσεων-συζητήσεων σχετικά με την πρόσληψη του τοπίου, την παραδοσιακή φυσιογνωμία των κατασκευών υδροσυλλογής και υδροληψίας αλλά και την πορεία υλοποίησης του έργου αποκατάστασης σε σχέση με τις προσδοκίες των κατοίκων του νησιού (Λεκάκης κ.ά. 2010; Λεκάκης κ.ά. 2013).

Αυτή η τεκμηρίωση της σχέσης των ανθρώπων με το νερό στην Αμοργό, τους τελευταίους δύο αιώνες, με χρήση τόσο της

καταγεγραμμένης όσο και της προφορικής ιστορίας, είχε ως βασικό στόχο την πιο ουσιαστική πραγμάτευση του έργου αποκατάστασης και την αναδιοργάνωσή του. Με αυτόν τον τρόπο το αρχαιακό, βιβλιογραφικό και εθνογραφικό υλικό που συγκέντρωσε και επεξεργάστηκε η ομάδα μελέτης αξιοποιήθηκε σε όλα τα στάδια υλοποίησης του έργου, όπως στην αποσαφήνιση των υλικών και των τεχνικών, την ερμηνεία των κατασκευών και τον σχεδιασμό του προγράμματος δημοσιότητας και πληροφόρησης του τοπικού πληθυσμού. Χαρακτηριστική επίσης είναι η αρχική ονομασία του έργου: «Ανοικτό μουσείο νερού», καθώς αποκλειστικός στόχος ήταν η προώθηση του πολιτιστικού-περιηγητικού τουρισμού. Μετά από την εθνογραφική έρευνα, η στοχοθεσία μεταφέρθηκε πιο κοντά στις τοπικές κοινότητες, προωθώντας τη συμμετοχή τους και τον ουσιαστικό θετικό αντίκτυπο στην καθημερινή ζωή τους. Έτσι, έγινε εφικτή μια πολύπλευρη προσέγγιση του έργου, που περιλάμβανε συχνά παραγνωρισμένα στοιχεία, όπως η καταγραφή των αναγκών των τοπικών κοινωνιών, η συζήτηση με αυτές και η επίτευξη της συναίνεσης και της ενσωμάτωσής του σε αυτές. Έγιναν επίσης κάποιες πρότυπες και συνεχιζόμενες δράσεις με αποδέκτη την τοπική αυτοδιοίκηση ως προς το αντικείμενο (παραδοσιακά μνημεία και σεβασμός του τοπίου) αλλά και τη μεθοδολογία (συμμετοχικός σχεδιασμός).

Πέρα όμως από τη μελέτη των μορφών και των διαδικασιών που σχετίζονται με την ιστορική διαχείριση του νερού για την αναπραγμάτευση των όρων και των σκοπών του έργου με κοινωνικό πρόσημο, η εθνογραφική έρευνα λειτούργησε και σε ένα δεύτερο επίπεδο. Μελετώντας τις παραδοσιακές διαδικασίες, η έρευνα ασχολήθηκε με την ιστορικότητα των κοινοτήτων του νησιού, ιδιαίτερα σε επίπεδο κοινωνικών δομών και λειτουργιών (Νιτσιάκος 2004). Εξετάζοντας τα δεδομένα έγινε γρήγορα αντιληπτό ότι τη δεκαετία του 1960 συντελέστηκε μια τομή στην κοινωνική ζωή της Αμοργού. Το παραδοσιακό κοινοτικό «έθος», δηλαδή ο τρόπος και οι δομές βάσει των οποίων οι άνθρωποι ζούσαν και λειτουργούσαν στο νησί, διαρρήχθηκε εμφανώς. Η ορατή αυτή μεταβολή, που ταυτίζεται με την αναπτυξιακή πορεία της χώρας ήδη από τη δεκαετία του 1950, οφείλεται στην εισαγωγή νέων μέσων παραγωγής και μεταφορών, νέων προϊόντων, νέων διοικητικών εργαλείων και στη δημιουργία νέων αναγκών, που κατέστησαν πολλές από τις παραδοσιακές πρακτικές και κοινοτικές συνήθειες άνευ νοήματος (πρβλ. Lekakis

Εικ. 9. Πλάκα αναγραφής των «προσωπικών» στην πηγή του Αγριλιδίου, Περιοχή Χώρας, Απρίλιος 2009. Πηγή: Προσωπικό Αρχείο Σ.Λ.

2013; Pantzou & Papadopoulos 2017).

Ένας ενδεικτικός κατάλογος από γεγονότα-σταθμούς εκείνης της περιόδου θα περιλάμβανε την αθρόα εσωτερική και εξωτερική μετανάστευση και κατά συνέπεια τη μείωση του πληθυσμού κάτω από το όριο των 2.000 κατοίκων, το σεισμό του 1956 κατά τον οποίο προκλήθηκαν υλικές ζημιές σε κατοικίες και υποδομές, την άφιξη του πρώτου ημιφορτηγού-ταξί (διαδρομή Κατάπολα-Χώρα) (1963), το υδραγωγείο της Χώρας (1964 κ.ε.), το φράγμα στις Αδριάδενες (1964), το κεντρικά σχεδιασμένο σύστημα ύδρευσης (1967), το δίκτυο αποχετεύσεων της Χώρας (1966), την ηλεκτροδότηση του νησιού (1967), την κατασκευή αμαξιτών δρόμων και την άφιξη του πρώτου τρακτέρ (1970). Χαρακτηριστικό άλλωστε παράδειγμα αυτού του εκμοντερνισμού τόσο στην πράξη όσο και στην κοινωνική ακεραίωση του πληθυσμού είναι ο σταδιακός εκφυλισμός πολλών πρακτικών αλληλεγγύης, που αποτελούσαν ζωτικά στοιχεία για μια κλειστή αγροτική κοινότητα, όπως ο θεσμός της προσωπικής εργασίας («τα προσωπικά») για τη συντήρηση δημοσίων κτισμάτων (εικ. 9), ο οποίος καταργείται εκείνη την περίοδο για να αντικατασταθεί από τα δημοτικά τέλη (Αμοργός 1960-1972).

Τα αποτελέσματα αυτού του μετασχηματισμού είναι πολλαπλά και εμφανή τόσο στην κοινωνική καθημερινότητα σε τοπικό επίπεδο, όσο και στον υλικό πολιτισμό του νησιού. Έτσι, στοιχεία που μέχρι εκείνη τη στιγμή θεωρούνταν σύγχρονα, ακόμα και όταν προέρχονταν από το παρελθόν (βλ. για παράδειγμα τη χρήση της θολωτής στέρνας στην Αγία Άννα Κολοφάνας στην Κάτω Μεριά που ανάγεται στη βυζαντινή περίοδο ή τον ενετικό Κάτω Λάκκο στη Χώρα), πέφτουν σταδιακά σε αχρηστία για λόγους πρακτικούς. Σε αυτήν άλλωστε την κατηγορία εντάσσονται όλα τα κτίσματα της ανώνυμης λαϊκής χρηστικής αρχιτεκτονικής (ανεμόμυλοι, νερόμυλοι, πατητήρια, ασβεστοκάμινα, αλώνια, στέρνες, κρήνες, πηγάδια, μονοπάτια, γεφύρια, κοινοτικά κτίσματα για συλλογική χρήση) και λοιπές κατασκευές υποδομών που είτε εγκαταλείπονται είτε, σε λιγότερες περιπτώσεις, επανακατασκευάζονται σύμφωνα με τις ανάγκες που γεννούν οι νέες συνθήκες ζωής (πρβλ. Lekakis & Dragouni 2020). Παράλληλα, τα κτίσματα αυτής της αγροτικής-προβιομηχανικής- κληρονομιάς αρχίζουν σταδιακά να σχετίζονται με τον τουριστικό τομέα που αναπτύσσεται στο νησί. Δεν είναι τυχαίο πως, την ίδια περίοδο που συζητάμε, δημιουργήθηκε το πρώτο ξενοδοχείο στην Αιγιάλη και τα πρώτα δωμάτια προς ενοικίαση στα Κατάπολα, ενώ πύκνωσαν τα δρομολόγια που σύνδεαν τα λιμάνια της Αιγιάλης και των Καταπόλων με τον Πειραιά, τις Κυκλάδες και τα Δωδεκάνησα. Λίγο αργότερα άλλωστε ο οικισμός της Χώρας κηρύχθηκε διατηρητέος (1978). Έτσι, τα κτίσματα μετέβησαν από τον πρωτογενή τομέα της παραγωγής σε μια νέα, συχνά ερειπιώδη κατάσταση και προβάλλονται συστηματικά σαν ρομαντικές καρτ ποστάλ «νησιωτικού χρώματος», αποσυνδεδεμένα σταδιακά από το πλήθος πολιτισμικών προεκτάσεων και άυλων αξιών που τα συνόδευαν.

Η νέα αυτή παράδοση, που προωθείται εθνικά και υλοποιείται ασμένως τοπικά, περιθωριοποιεί μνήμες και πρακτικές της αγροτικής κοινότητας και διατηρεί -παροξυσμικά- κάποια στοιχεία ή και κτίσματα (συνήθως ελαιοτριβεία και ανεμόμυλους) ως άδεια κελύφη, τα οποία δύνανται να χρησιμεύσουν ως τουριστικό προϊόν σε συνδυασμό με το προωθούμενο χαρούμενο μοτίβο του ήλιου, του τοπίου, της θάλασσας και της παραλίας (Λεκάκης 2013).

Το νέο στρώμα αντίληψης αυτών των κατασκευών μετασχηματίζει τόσο τη φόρμα όσο και την πρακτική χρήση, αλλά κυρίως αποσιωπά τη σύνθετη μνήμη της αρχικής τους λειτουργίας (Pantzou 2010). Έτσι, τα εγκαταλελειμμένα «μνημεία νερού» ή τα σκηνογραφικά αποκατεστημένα για «πολιτιστική-λαογραφική» χρήση μνημεία -συνήθως με την πρωτοβουλία πολιτιστικών συλλόγων- διαμορφώνονται για την εξυπηρέτηση τουριστικών σκοπών με ελλειπτική ερμηνεία για τον κοινωνικό τους ρόλο, δηλαδή τον λόγο ύπαρξής τους μέσα στο κοινοτικό σύνολο, στην κλίμακα της οικονομίας και στη βιωματική προσέγγιση της φύσης αλλά και ευρύτερα στην τοπική ιστορία, αφήνοντας έτσι μια εικονική εντύπωση της αρχικής τους θέσης στο κοινοτικό γίνεσθαι. Λείπουν, για παράδειγμα, συνθήκες όπως η έννοια του χρόνου στην παραγωγή, η δυσκολία των μεταφορών, ο κόπος των ανθρώπων ή η φροντίδα της γης και της θάλασσας.

Η συνειδητοποίηση αυτού του ζητήματος, έτσι όπως συντέθηκε από την επιτόπια έρευνα, ήταν κομβικής σημασίας. Επιπλέον, η ανοιχτή συζήτηση επί αυτού, ιδιαίτερα στις κατά τόπους δημόσιες συναντήσεις-συνελεύσεις, δημιούργησε ένα σύγχρονο στοχασμό σχετικά με τις προβληματικές επιλογές και τις πρακτικές του παρελθόντος σε εθνικό και τοπικό επίπεδο, το ζήτημα της εγκατάλειψης, της διαχείρισης των φυσικών πόρων, την ισορροπία ανάμεσα στην(τουριστική)επίδειξηκαιτη(λειτουργική)επανάχρηση, και γενικότερα σχετικά με ζητήματα που στοιχειοθετούν την τοπική ταυτότητα των κατοίκων σε μια παγκοσμιοποιημένη κοινότητα. Ως αποτέλεσμα αυτής της συζήτησης, σε πολλές περιπτώσεις υπήρξε ιδιωτική πρωτοβουλία για τον καθαρισμό και την προστασία των «μνημείων νερού» στο νησί, ενώ οι συνεχιζόμενες δράσεις από την τοπική αυτοδιοίκηση, που προαναφέρθηκαν, εντάσσονται στο ίδιο πλαίσιο δημιουργικής ενεργοποίησης και πληροφόρησης.

Με τον παραπάνω τρόπο, η προσαρμογή των όρων του έργου αποκατάστασης, με την προσθήκη της εθνογραφικής έρευνας, λειτούργησε αποτελεσματικά έτσι ώστε να καταστεί το ίδιο το έργο αποτελεσματικό, αλλά κυρίως να γίνει αντιληπτή η ιστορικότητα των τοπικών κοινοτήτων και να ερμηνευθούν οι τάσεις αξιοποίησης της νεότερης πολιτιστικής κληρονομιάς εντός του κοινωνικού περικειμένου. Επιπλέον, μέσα από την έρευνα, δημιουργήθηκαν οι κατάλληλες συνθήκες, έτσι ώστε να ενεργοποιηθούν οι πολίτες σχετικά με την πολύμορφη σημασία (χρηστική, οικολογική,

τουριστική, πολιτιστική) των «μνημείων νερού» αλλά και να προσεγγιστούν όλα τα ενδιαφερόμενα μέρη (πολίτες, τοπική αυτοδιοίκηση και ευρύτεροι κρατικοί φορείς, επισκέπτες). Αυτό επιτεύχθηκε μέσα από την ενεργό συμμετοχή των ενδιαφερόμενων μερών, και δίνοντας νέες κατευθύνσεις και προοπτικές στην έρευνα με την υποστήριξη πραγματικά βιώσιμων έργων, κοινωνικά και οικονομικά.

Προς μια οργανική «Αρχαιολογία για το Κοινό»

Ολοκληρώνοντας τον συλλογισμό μας, τα έργα έρευνας ή/και παρέμβασης στην πολιτιστική κληρονομιά αποτελούν σημαντικές τομές στον συνεκτικό ιστό μίας ή περισσοτέρων τοπικών κοινοτήτων. Ο σχεδιασμός εκτός κοινωνικού περικειμένου και συνήθως χωρίς τη συμβολή του τοπικού πληθυσμού, η εντατική εκπόνηση και η μεγάλη δυναμική τους, η έξωθεν ροή χρηματοδότησης προκαλούν ένα σύνολο από αλλαγές τόσο σε φυσικό επίπεδο (βλ. τοπίο μετά από την ανασκαφή ή την αποκατάσταση ενός μνημείου), όσο και σε άυλο επίπεδο που συναρτάται ή όχι με το φυσικό. Οι αλλαγές αυτές αφορούν σε αλλαγές στην αξία γης, τον τουρισμό, τη διαφοροποίηση των κοινωνικών σχέσεων, τη διαμόρφωση ταυτότητας και την επιρροή αξιών σε συγκινησιακό, χρηστικό, ιστορικό-επιστημονικό και αισθητικό επίπεδο.

Η παρουσία των ειδικών ερευνητών κινητοποιεί παράλληλα τη συλλογική μνήμη του τόπου προάγοντας -ηθελήμενα ή αθέλητα- νέες παραγωγικές διαδικασίες, χρήσεις, ερμηνείες και τελικά νέες μορφές πολιτισμού. Η συνειδητή και οργανωμένη δράση τους, μέσα από μια εθνογραφική έρευνα ή ένα ευρύτερο συνεκτικό πρόγραμμα σε συνάρτηση με τις τοπικές κοινωνίες (βλ. για παράδειγμα: Τοπικές Κοινωνίες και Μνημεία,⁶ Ανασκαφή και Τοπική Κοινωνία: Άργος Ορεστικό,⁷ Pelion Cave Project⁸), πέρα από την αποτελεσματικότητα του ίδιου του έργου, μπορεί να ανιχνεύσει την ιστορικότητα της σχέσης των ανθρώπων με τα μνημεία, να εντοπίσει τον ρόλο της ίδιας της έρευνας σε αυτήν την πορεία, αλλά κυρίως να επανεντοπίσει το πολιτιστικό στοιχείο στην καθημερινή ζωή

---

6 Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://tkm.monumenta.org/> [Ανακτήθηκε στις 03 Δεκεμβρίου 2020].

7 Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.argosorestikonproject.org/el/> [Ανακτήθηκε στις 03 Δεκεμβρίου 2020].

8 Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.diathens.gr/en/aktiviteter/kephalonia>, <http://www.pelioncaveproject.dk/> [Ανακτήθηκε στις 4 Ιανουαρίου 2021].

εξασφαλίζοντας τη βιωσιμότητα του πολιτιστικού αποθέματος και ένα ενδιάμεσο βήμα προς τη συνδημιουργία και τη συμπαραγωγή πολιτιστικών έργων (Andreasen κ.ά. 2017; Lekakis & Dragouni 2020). Η συμμετοχή του κοινού και των τοπικών κοινωνιών ειδικότερα σε ερευνητικές και επικοινωνιακές δράσεις «Αρχαιολογίας για το Κοινό», είναι το κατεξοχήν ζητούμενο αφού δημιουργούν συνθήκες για ταυτόχρονη και πολυκεντρική προσέγγιση στην προστασία των μνημείων αλλά κυρίως επειδή δημιουργούν ενεργούς πολίτες και νέες μορφές κοινωνικής συλλογικότητας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αμοργός 1960-1972. Μηνιαία Εκδοση του εν Αθήναις Συνδέσμου των Αμοργίνων. Αθήνα.

Andreasen, N. H., Pantzou, N., & Papadopoulos, D. C., επιμ. 2017. *Unfolding a Mountain: An Ethno-archaeological Investigation of Modern Cave Use on Mount Pelion (2006-2008)*. Aarhus: Aarhus University Press.

Barton, A. W., 2016. *From Parks to Partnerships: National Heritage Areas and the Path to Collaborative Participation in The National Park Service's First 100 Years*. *Natural Resources Journal*, 56 (1), σ. 23-54.

Carman, J., & Sørensen, M., 2009. *Heritage studies: An outline*. Στο J. Carman & M. Sørensen, επιμ. *Heritage studies: Methods and approaches*. London: Routledge. σ. 11-28.

Γρατσία, Ε., & Λεκάκης, Σ., επιμ. 2011. *Μνημεία της Νάξου σε κίνδυνο. Οι πολίτες μιλούν*. Αθήνα: MONUMENTA.

Davison, M., *Υπό προετοιμασία*. *A New Era of International Heritage Parks: Building Resilient Communities, Conserving Nature and Retaining Heritage*. Στο D. G. Romano & N. Pantzou, επιμ. *Προς μία αποτελεσματική προστασία και ανάδειξη των αξιών του πολιτιστικού και φυσικού περιβάλλοντος στα όρια των νομών Αρκαδίας, Ηλείας και Μεσσηνίας*. Arizona: Parrhasian Heritage Foundation.

Dicks, B., 2000. *Culture on display. The production of contemporary visitability*. Buckingham: Open University Press.

Kamizis, D., Stroulia, A., & Vitelli, K., 2010. *From Franchthi Cave to Kilada: Reflections on a Long and Winding Road*. Στο A. Stroulia & S.B. Sutton, επιμ. *Archaeology in Situ: Sites, Archaeology, and Communities in Greece*. Lanham: Lexington Books. σ. 397-435.

Lekakis, S., 2008. 'Going Local in a Global World'; Locating the public and evaluating the synchronic context in archaeological resources management. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 10 (4) σ. 308-319.

Lekakis, S., 2013. Distancing and rapproching: Local Communities & Monuments in the Aegean Sea and a case study from the island of Naxos. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 15(1), σ. 76-93.

Λεκάκης, Σ., 2013. «Κοινωνικές και οικονομικές οπτικές της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η περίπτωση της νήσου Νάξου». Διδακτορική Διατριβή. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/33304> [Ανακτήθηκε 30 Οκτωβρίου 2019].

Λεκάκης, Σ., 2016. Η διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς στην Ευρώπη και την Ελλάδα. Μια επισκόπηση. Στο Χ. Μητσοπούλου, Β. Νικολόπουλος & Φιλήμονος, Μ., επιμ. Η αρχαιολογία στην Ελλάδα του σήμερα. Πρακτικά του συνεδρίου της ΗΩΣ, 24-25.05.15. Αθήνα: ΗΩΣ. σ. 115-132.

Lekakis, S., & Dragouni, M., 2020. Heritage in the making: Rural heritage and its mnemiosis on Naxos island, Greece. *Journal of Rural Studies*, 77, σ. 84-92.

Λεκάκης, Σ., & Δραγούνη, Μ., 2019. Από τα μνημεία στα τοπία: Η αγροτική κληρονομιά της Νάξου ως πολιτιστική κληρονομιά «υπό δημιουργία». *Ναξιακά* 8, σ. 243-254.

Λεκάκης, Σ. & Πάντζου, Ν., & Παπαδόπουλος, Δ., 2010. Μνημεία, πρακτικές και διαδρομές νερού. Εθνογραφική μελέτη της παραδοσιακής διαχείρισης των υδατικών πόρων στην Αμοργό. Αθήνα (Αδημοσίευτη Αναφορά).

Λεκάκης, Σ., Πάντζου, Ν., & Παπαδόπουλος, Δ., 2013. Μνημεία, πρακτικές και διαδρομές του νερού: Η εθνογραφική μελέτη της παραδοσιακής διαχείρισης των υδατικών πόρων στην Αμοργό. Στο Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού, Αμοργός- Διαδρομές Νερού: Παραδοσιακή διαχείριση υδατικών πόρων και η βιώσιμη προοπτική της. Αθήνα: Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού. σ. 49-50.

Marcus, E., 1998. *Ethnography through thick and thin*. Princeton: Princeton University Press.

Matthews, C., 2008. Introduction: The meaning of “Stakeholders” and “Public” in Ethnographic Archaeology. Στο Q. Castañeda & C. Matthews, επιμ. *Ethnographic archaeologies: reflections on stakeholders and archaeological practices*. Plymouth: AltaMira Press. σ. 7-15.

Merriman, N., επιμ. 2004. *Public Archaeology*. London: Routledge.

Meskel, L., 2005. Archaeological ethnography: Conversations around Kruger National Park. *Archaeologies*, 1, σ.81-100.

Meskel, L., 2007. Falling Walls and Mending Fences: Archaeological Ethnography in the Limpopo. *Journal of Southern African Studies*, 33(2), σ. 383-400.

Moshenska, G., & Thornton, A., 2008. Public Archaeology interviews Neal Ascherson. *Public Archaeology* 9(3), σ. 153-165.

Moshenska G., επιμ. 2017. *Key concepts in public archaeology*. London: UCL press.

Νικονάνου, Ν., Κασβίκης, Κ., & Κωτσάκης, Κ., 2008. Τοπική κοινωνία και αρχαιολογία:

Παιδιά και έφηβοι εθελοντές σε μια πανεπιστημιακή ανασκαφή. Στο Ν. Νικονάνου & Κ. Κασβίκης, επιμ. Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο. Εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος. Πατάκης: Αθήνα. σ. 286-310.

Νιτσιάκος, Β., 2004. Παραδοσιακές κοινωνικές δομές. Αθήνα: Οδυσσέας.

Πανόπουλος, Π., 2006. Επιστρέφοντας στο γενέθλιο τόπο: Οι τοπικοί σύλλογοι και η πολιτισμική κατασκευή του τόπου. Στο Ε. Παπαταξιάρχης, επιμ. Περιπέτειες της ετερότητας: η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Okamura, K., & Matsuda, A., επιμ. 2012. *New Perspectives in Global Public Archaeology*. Verlag New York: Springer.

Pantzou, P., 2009. UNESCO's WHS as Landmarks of Identity in the Balkans. *Global Perceptions-National/Local Reflections*. Δημοσίευση διδακτορική διατριβή, Department of Archaeology, University of Southampton, Ηνωμένο Βασίλειο. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://eprints.soton.ac.uk/163875/> [Ανακτήθηκε 30 Οκτωβρίου 2019].

Pantzou, N., 2015. By the People, for the People. The Case of a Community Museum of Traumatic Greek Heritage. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, (17)1, σ. 22-37.

Pantzou, N., 2017. A Value Assessment Model. Στο MEDINA, *Towards an Integrated Approach for the Sustainable Management of Mediterranean Natural and Cultural Heritage*. Αθήνα: MEDINA. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: [increase.med-ina.org > Step3-tools > INCREASE-VAT-manual-v-1-0](http://increase.med-ina.org/Step3-tools/) [Ανακτήθηκε 30 Οκτωβρίου 2019].

Pantzou, N., & Lekakis, S., υπό έκδοση. Mt. Lykaion Beyond Myths. Στο Romano, D. G. & M. Voyatzis, επιμ. *Mt. Lykaion Excavation and Survey Project Studies*. Vol 1. American School of Classical Studies at Athens.

Pantzou, N., & Papadopoulos D. C., 2017. An ethnography of cave use on Pelion in Andreasen. Στο Andreasen, N. H., Pantzou, N. & D. C. Papadopoulos, επιμ. *Unfolding a Mountain- An Ethno-archaeological Investigation of Modern Cave Use on Mount Pelion (2006-2008)*. Aarhus: Aarhus University Press.

Romano, D.G., & Voyatzis, M., 2010. Excavating at the Birthplace of Zeus. *Expedition* 52, σ. 9-21.

Sakellariadi, A., 2008. Public Challenges and the Private Ways of State Archaeology: the Case of Greece. *Conservation and Management of Archaeological Sites* 10 (4), σ. 320-329.

Sakellariadi, A., 2010. Community Archaeology: A Threat or an Opportunity for Greek Archaeology?. *Archaeologies: Journal of the World Archaeological Congress*, 6 (3), σ. 514-527.

Sakellariadi, A., 2015. Data from Archaeology for the People? Greek Archaeology and its Public: An Analysis of the Socio-Political and Economic Role of Archaeology in Greece. *Journal of Open Archaeology Data*, 4:e1. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <https://openarchaeologydata.metajnl.com/articles/10.5334/joad.af/> [Ανακτήθηκε 30 Οκτωβρίου 2019].

ΣΕΑ, 2002. Πρακτικά 4ου Συνεδρίου Συλλόγου Ελλήνων Αρχαιολόγων. Το μέλλον του παρελθόντος μας, 24-26.11.2000. Αθήνα: ΣΕΑ.

Smith, L., 2006. Uses of heritage. London & New York: Routledge.

Van Andel, T., & Sutton, S.B., 1988. Landscape and People of the Franchthi Region. Fascicle 2, Excavations at Franchthi Cave, Greece. Indiana: Indiana University Press.